

TAKÁCS RÓBERT

Az Eichmann-per mint „szocialista” médiaesemény?

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2022.1.4>

Az Urban fedőnevű ügynök 1959-től 1963-ig a Magyar Távirati Iroda (MTI) bécsi tudósítójaként dolgozott. A semleges Ausztria fővárosa, Bécs a hidegháború ezen szakaszában kitüntetett csomópont volt Kelet és Nyugat találkozásánál. Ráadásul nem csak alsóbb szinteken: 1961 júniusában Bécs adott otthont John Fitzgerald Kennedy és Nyikita Szergejevics Hruscsov csúcstalálkozásának. A forgalmas fővárosban élő hálózati személy bejáratos volt a bécsi újságíróklubba, foglalkozásának alapja az információ megszerzése és feldolgozása volt, így az állambiztonság szempontjából sem számított jelentéktelen kapcsolatnak. Urban az 1960. augusztus 16-án kelt jelentésében említette először az Izraelben készülõ pert. Elmondása szerint „Pécsi elvtárs” azt vetette fel neki, hogy õt küldenék ki Izraelbe az Eichmann-per tudósítójának.¹ Pécsi Ferenc 1960-ban még a *Népszabadság* szerkesztõbizottságának tagja volt, majd 1961 és 1969 között az MTI fõszerkesztõjeként, illetve a hírügynökség vezérigazgatójának első helyetteseként tevékenykedett.

Az állambiztonság felkarolta az ötletet – azzal, hogy amennyiben megkapja a kiküldetést, négy-öt napra Budapestre hívják, hogy ott felkészítsék a tudósítói mellett az állambiztonsági feladatokra is. Október végén tértek vissza legközelebb az ügyre. Az akkor készült jelentésből megtudhatjuk, hogy „Urban”

¹ Urban ügynök jelentése (1960. augusztus 16.) Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.2.1 335. Bt. 1082 „Urban”.

beszélt a kiküldetéséről Darvasi Istvánnal, az MSZMP Agitációs és Propaganda Osztályának (APO) illetékes vezetőjével,² majd december elején igyekezett megsűrgetni a belügyi vonalat, hogy lépjenek fel az agitprop vezetésnél, amennyiben úgy látják, hogy – állambiztonsági érdekből – támogatható a kiutazása.³ Mindebből tárgyunk szempontjából az emelhető ki, hogy az állambiztonsági szálat is megmozgató lobbizást az motiválta, hogy az akkor még előkészületek alatt álló Eichmann-per újságírói szempontból is nagy jelentőségű eseménynek, fontos szakmai kihívásnak tűnt. Különösen egy olyan politikai és szakmai közegben, ahol a külpolitikai újságírásnak jóval nagyobb lehetősége, egyben presztízse volt.⁴ Ám hiába vetette be titkos kapcsolatrendszerét Lóránt László Endre, hiszen róla volt szó a fentiekben, végül nem járt sikerrel. Ennek feltételezett okaira még visszatérek. Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy elhelyezzem az 1961-ben Jeruzsálemben megtartott tárgyalást a magyar és egyetemes médiatörténelem térképén: mennyiben vált médiaeseménnyé az Eichmann ellen lefolytatott jeruzsálemi per Nyugaton, valamint tekinthető-e ez a nagy nemzetközi figyelmet kivívó per az egyik első, ha nem a legelső szocialista médiaeseménynek Magyarországon vagy a szovjet blokkban? A kérdés megválaszolásához a rendelkezésre álló állami és pártdokumentumokon túl nemcsak a per sajtó- és médiatudósításait tekintem át és elemzem, hanem megvizsgálom az 1961 áprilisában kezdődő per médiakörnyezetét is.

Címlapok és médiaesemények

1967-ben mutatták be Fábri Zoltán *Utószezon* című filmjét, az 1962–1963 táján megújuló magyar filmművészet egyik sajátos alkotását.⁵ A velencei filmfesztiválon abban az évben Cineforum-

² Jelentés az Urban ügynökkel való találkozásról (1960. október 26.). Uo.

³ Urban ügynök jelentése (1960. december 5.). Uo.

⁴ TAKÁCS Róbert: *Politikai újságírás a Kádár-korban*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2012. 196.

⁵ Fábry filmjéről a holokauszt emlékezetének kapcsán: ZOMBORY Máté–LENÁRT András–SZÁSZ Anna Lujza: *Elfeledett szembenézés. Holokauszt és emlékezés Fábry Zoltán Utószezon c. filmjében*. *BUKSZ*, 2013/3. 245–256.

díjjal jutalmazott,⁶ ám itthon a téma és a groteszk ábrázolásmód – míg külföldön a főszerepet játszó Páger Antal személye – miatt ellentmondásosan fogadott mű a holokausztért viselt állampolgári, avagy hétköznapi felelősség kérdését vizsgálja. A filmidő 1961: az egyik jelenetében négy szereplő ül egymás mellett a *Magyar Nemzet* ugyanazon lapszámát olvasgatva, a címlapot a felvevőgép felé tartva. Azon jól kivehető öles betűk hirdetik a jeruzsálemi perről szóló tudósítást *Eichmann újabb gáztetteire derült fény a tegnapi tárgyaláson* címmel.⁷ (Lásd 1. kép.) A filmbeli cselekményt is „meglóditja” az Eichmann-per, pontosabban a „pszepidotudósítás”, amit Kerekes nyugalmazott gyógyszerész a moziban lát. Ezek után követel magának saját tárgyalást, hogy megállapítsák 1944-es személyes felelősségét. A jelenetben annak lehetünk tanúi, ahogy az egyik médium (a film) eszközként

1. kép. Az *Utószézon* című film szereplői az Eichmann-perről szóló tudósítást olvassák (1966).

Eredeti: Domonkos Sándor. Forrás: *Film-Színház-Muzsika / Szombat*

⁶ Kiosztották a velencei filmfesztivál díjait. *Népszabadság*, 1967. szeptember 9.

⁷ A képet lásd https://filmarchiv.hu/files/slide/image/4107/Utoszazon_OK-0.jpg?1507997829 (Letöltve: 2021. 12. 04.)

használja fel a filmet és egy másik médiumot, az újságot. A mozikba kerülő képkocka pedig azt üzenete fél évtizeddel később, hogy ezt akkor mindenki olvasta, avagy mindenki ezt olvasta: az Eichmann-per az 1960-as évek elejének egyik kiemelkedő magyar médiaeseménye volt.

Ugyanakkor a filmhíradórészlet nem volt eredeti, és a szereplők kezében tartott újság sem a könyvtárakból került elő. Előbbi kapcsán elmondható, a Magyar Televízió és a Filmhíradó csak tárgyalótermi képeket használt, az archív felvételeket Alain Resnais egy 1958-ban Magyarországon is bemutatott rövidfilmjéből (*Sötétség és kód*) vették át,⁸ míg az utóbbi egy utólag szerkesztett, soha nem létezett *Magyar Nemzet* lapszám volt. A figyelmes néző-olvasó – aki aligha emlékezett hat évvel korábbi címlapokra – ezt már a tördelés és a cím betűi alapján kiszűrhatta. A hat hasábon tördelt napilap címlapján – ekkor egyedüli napilapként – a bal oldali két hasábon rendszeresen jelent meg vezércikk, míg a jobb oldalon négy hasábra a vezető nemzetközi politikai hírek kerültek. E laptükröz jól visszaadta azt az értékítéletet, hogy a hazai belpolitika helyett a korban nagyobb információértékkel a világpolitika bírt. A Hazafias Népfrent lapja tett néha kivételt e tördelési rend alól, például az Eichmann-per kezdetének idején, 1961. április 13-án is. Jelesül azért, hogy világgá kürtölje: *Az első ember a világűrben* – a szovjet Jurij Gagarin.⁹ E tudósítást összehasonlítva a filmben szereplővel azonban kitűnik, hogy a *Magyar Nemzet* e kivételes alkalmak során sem alkalmazott csupa nagybetűs címekeket.

Az Eichmann-per kezdetének hetén ugyanakkor nem csak a *Magyar Nemzetben* rabolta el a „címlapsztorit” az újabb szovjet úrsiker. Ám hiába volt Gagarin űrutazásának sokkal nagyobb szenzáció- és propagandaértéke, mint a jeruzsálemi pernek, „tankönyvi értelemben vett” médiaeseménynek azonban nemigen volt nevezhető. Szemben az Apollo-11 1969-es holdra szállásával, „átélni”, pláne élő adásban követni nem lehetett. Már csak azért sem, mert az űrversenyben 1957 táján előnybe kerülő szovjet

⁸ ZOMBORY Máté–LENÁRT András–SZÁSZ Anna Lujza: I. m. 250.

⁹ Az első ember a világűrben. *Magyar Nemzet*, 1961. április 13.

vezetés nem vállalhatta egy esetleges kudarcra való tekintettel az esemény beharangozását, pláne – adott technikai feltételek mellett – a felszállás és a visszaérkezés közvetítését.

A szovjet világszenzáció esetében tehát hiányoztak azok az attribútumok, amelyek nyomán Daniel Dayan és Elihu Katz társadalomtudósok megalkották a médiaesemény fogalmát.¹⁰ (Utóbbi az 1960-as években az izraeli televízió első elnöke volt, ám 1961-ben ez az intézmény még nem működött.) Dayan és Katz olyan kiemelkedő, tehát széles közönség tapasztalását formáló történésekre vezette be ezt a fogalmat, amelyeket a kortársak – egymástól függetlenül, de mégis együtt – elsősorban a média közvetítésével élhettek át. Ezeket úgymond médiarítusokként írták le, vagyis ebben a megközelítésben a lényegi momentum nem maga az esemény, hanem a részvétel a rítuson a média segítségével, amelynek révén átélhető és megerősíthető a csoporthoz, közösséghez – legyen az a nemzethez vagy valamely tágabb körhöz, akár az emberiséghez – való tartozás. A médiaesemények révén úgy is, ha személyesen nem vagyunk jelen. A két médiakutató a médiaesemények három típusát is meghatározta. A „verseny” a szabályozott keretek közötti versengés közvetítése révén teremti újra az összetartozás tudatát, legyen az sportverseny (labdarúgó-világbajnokság, olimpia) vagy politikai (választás). A „koronozás” a tradíciók átélésén keresztül erősíti meg a közösséget. Az európai televíziózás hajnalán, 1953-ban került sor például II. Erzsébet királynővé koronázására Nagy-Britanniában, amelyet húszmillió néző láthatott élő közvetítésben.¹¹ Végül a „hódítás” során a nemzet vagy az emberiség valamely páratlan, új dolgot hajt végre, amelynek nyomán új rend, új vonatkoztatási pont keletkezik.¹² A holdra szállás egyértelműen ebbe az utóbbi kategóriába tartozik, és Gagarin ürrepülése is ide kerülne. Ugyanakkor Dayan és Katz is elismerte: minden

¹⁰ Daniel DAYAN–Elihu KATZ: *Media Events: The Live Broadcasting of History*. Harvard University Press, Cambridge, 1992.

¹¹ Asa BRIGGS–Peter BURKE: *A média társadalomtörténete. Gutenbergtől az internetig* (2. kiadás). Napvilág Kiadó, Budapest, 2012. 257.

¹² Lásd DUNAI Tamás: A Holdra szállás mint médiaesemény. *Szépirodalmi Figyelő*, 2019/4. 35–42.

médiaesemény nem szuszakolható bele ebbe a három típusba. Az ő példájuk az 1989-es csehszlovák „bársonyos forradalom” volt, ám az Eichmann-per sem igazán sorolhatjuk egy altípusba sem. Ám ezenfelül egyrészt hosszan elnyúló történésként, másrészt a technikai feltételek híján nem volt sem élőben követhető, sem teljes egészében végignézhető, befogadható, ami szintén megnehezíti a besorolását.¹³

Azt gondolhatnánk, hogy egy olyan jelentőségű történes, amelyről a világ legalább harmincnyolc országában tudósítottak,¹⁴ és amelyet ennek kapcsán a perről szóló diskurzusban az első globális médiaeseményként is említenek, a hazai lapok címlapjára kívánczolt. Ennek ellenére a per április és december között egyetlen alkalommal sem került a két legfontosabb napilap, a *Magyar Nemzet*, illetve a *Népszabadság* címlapjára. A kor sajtójának működését, a sajtóirányítás mechanizmusait ismerve ugyanakkor ez aligha tekinthető a véletlen művének. Azt azonban leszögezhetjük, hogy az egyszerű kortársak az Eichmann-perről – honnan máshonnan, a médián keresztül – tudtak, és jelentőségét is elismerték. A Mátyás-templom újjáépítésén dolgozók – akik a munkálatok során egy 1882-es időkapuszulát találtak – 1961 júniusában egy leforrasztott fémhengerben szintén elhelyezték a saját üzenetüket a jövő számára az egyik toronyban.¹⁵ Ebben helyet kapott az *Esti Hírlap* április 12-i különkiadása, amelyben a délutáni „szocialista bulvárlap” szintén Gagarin űrutazását kürtölte világgá. Nem a friss élmény hatása alatt cselekedtek, hiszen a cső lezárására csak júniusban került sor. Ekkor leírták azt is, mennyibe került a hús, a kenyér és a bor, és mennyi volt a munkabérük – és a *Népszabadság* néhány cikkét is beletették: „Laoszban aláírták a tüzszüneti nyilatkozatot, Magyarországon kétszáz szakmát tanulnak a gimnazisták,

¹³ Judith KEILBACH: Der Eichmann-Prozess im österreichischen Fernsehen. Ein Medienereignis mit geringer Resonanz. *SHOAH: Intervention. Methods. Documentation*, 2018/1. 7.

¹⁴ Nemcsak a nyugati vagy szocialista országokbeli médiatudósításról készült elemzés, hanem például az arab világbeli sajtóvisszhangról is. Egyiptom példáját lásd Gilbert ACHCAR: Eichmann in Cairo: The Eichmann Affair in Nasser's Egypt. *The Arab Studies Journal*, 2012/1. 74–103.

¹⁵ KOMLÓS János: Üzenet a bádogcsőben. *Magyar Nemzet*, 1961. július 9.

Jeruzsálemben az Eichmann-per folyik s az egyik cikk összehasonlítja Gagarin őrnagy és az amerikai Shepard űrútjának teljesítményét.¹⁶ Ebből levonhatjuk azt a következtetést, hogy az Eichmann-per a templom rekonstrukcióján dolgozó munkások és szakemberek sajtó- és médiaélményei alapján is fontos – ha nem is mindent elsöprő – eseménynek számított.

A sajtóirányítás és az Eichmann-per

Meg kell válaszolnunk azt a kérdést is, a magyar nyilvánosságpolitika formálói számára kiemelt jelentőségű eseménynek számított-e az 1961 áprilisa és decembere között folyó per? A sajtóirányítás egyik rendszeres feladata volt a fontosabb események médiatudósításainak megtervezése. Az APO-n alapvetően kétféle „sajtóterv” készült. Az egyik rutinesemények, mindenekelőtt nemzetközi találkozók tudósításait szabályozta, megszabva, melyik lap számoljon be az eseményről saját tudósításban, melyik közölhet fényképet, hogyan üdvözljék a lapok fejlécei a baráti delegációt, és mely lapok fényképezhetnek. A legtöbb ilyen sajtóterv az 1970-es évekből maradt fenn, amikor a volt külügyes Várkonyi Péter vezette Tájékoztatási Hivatal és az APO munkája is jelentős lépést tett a bürokratikus szakszerűség irányába.¹⁷ A másik fajta sajtóterv egy-egy tematikus kampány – például kongresszusi vita, új törvény vagy párthatározat – médiabeli tárgyalásának ívét, a témákat, a felkért megszólalókat, a vita kifutását stb. alakította ki előzetesen. Ám az 1960-as években a későbbi professzionizált működéshez képest jelentős esetlegesség mutatkozott a sajtóirányítás mindennapi gyakorlatában. A napi- és hetilapok számára – ha nem pontosan követve is az 1950-es évek végén elfogadott sajtóhatározatok előírásait – rendszeresen tartottak eligazításokat. Ezekről csak szórványosan maradtak fenn anyagok, az Eichmann-per kezelésével kapcsolatos utasítások például nem. Ám a Lóránt László Endre

¹⁶ SZABÓ József: Mit üzentek az utókornak a Mátyás-templom építői? *Magyar Nemzet*, 1961. június 15.

¹⁷ TAKÁCS Róbert: I. m. 102–106.

által leírtak és az egyik kiutazó tudósító, Pethő Tibor visszaemlékezése is azt támasztja alá, hogy a pártközpontban a legmagasabb agitprop szinten – a Központi Bizottság (KB) titkára, Szirmai István és osztályvezetője, Darvasi István – foglalkoztak a kérdéssel. Pethő Tibor így idézte fel a kiválasztás szempontjait: „Az Eichmann-pernél Szirmainak volt az elgondolása, hogy kiküld hármunkat, mint MTI-tudósítókat, a Koncsek Lászlót¹⁸ [...], a Barcsot¹⁹ meg engem... Olyanokat akart, akiket a belföld elfogad, és [...] nem »érintett«. A Koncsek pap volt, én régi közép-osztály.”²⁰ Pethő az alapvető tényekre jól emlékezett: ők hárman utaztak el Jeruzsálembe.²¹

A fenti – hivatalos iratokban aligha megjelenő – szempont közelebb vihet minket annak megértéséhez is, Lóránt László Endre miért nem kapta meg az állambiztonsággal is egyeztetett megbízatást. A KB illetékes titkára ugyanis az „elfogulatlan” tudósítás jegyében a zsidótörvények áldozatait, illetve a holokauszt túlélőit nem tartotta alkalmas jelölteknek. Vagyis a zsidótörvények miatt az *Esti Kurírtól* távozni kényszerülő, átmenetileg sofőrként dolgozó, majd munkaszolgálatra kötelezett Lórántot sem. Ezt a feltevést azonban más forrásunk nem erősíti meg. Pethő emlékei szerint a pártvezetés egyik legfőbb aggodalma az volt, hogy a per felerősítheti a magyarországi antiszemita érzelmeket. Továbbá

¹⁸ Koncsek László (1905–1981) újságíró, pályafutása vidéki lapoknál indult 1930-ban, 1949-ig debreceni és makói lapoknál dolgozott, 1949 és 1957 között a *Győr-Sopronmegyei Hírlap* főmunkatársa. 1957-től 1965-ös nyugdíjba vonulásáig a *Népszabadság* főmunkatársa.

¹⁹ Barcs Sándor (1912–2010) újságíró, politikus, sportvezető, 1950 és 1980 között az MTI vezérigazgatója, 1947 és 1990 között országgyűlési képviselő.

²⁰ Pethő Tibor-interjú. Készítette Murányi Gábor 1989-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 189. sz. 663.

²¹ Az Eichmann-perrel szembeni tudósítások tartalomelemzését elvégző Bohus Kata nem említi ezt mint lehetséges magyarázatot. Az ő interpretációjában Barcs Sándor a rezsím – valóban – kiválóan fekvő kádere (bár – még – nem párttag), Koncsek is megbízható munkatárs, ráadásul Közel-Kelet-szakértő, míg Pethő Tibor – akinek politikai tőkéhez hozzátartozott apjának, a *Magyar Nemzetet* alapító Pethő Sándornak antifasiszta tevékenysége – az 1956-os szerepvállalását követő néhány éves „kényszertávollét” után térhetett vissza a Hazafias Népfőnt napilapjához. Kata BOHUS: Not a Jewish Question? The Holocaust in Hungary in the Press and Propaganda of the Kádár Regime during the Trial of Adolf Eichmann. *Hungarian Historical Review*, 2015/3. 752.

az, hogy a per várható németellenes éle árthat az akkor már a színpalak mögött ápoltt, Magyarország számára elsősorban gazdasági szempontból fontos magyar–nyugatnémet kapcsolatoknak.²² Ez utóbbihoz viszont hozzá kell tenni, a pernek az NSZK vezetése elleni propagandára való felhasználása – mint később látni fogjuk – az NDK fő törekvése és a szovjet blokk közös stratégiája volt,²³ és a magyar lapokban használt hangnem sem a magyar–nyugatnémet közeledés megóvásának szándékára utalt.²⁴

Ahogy azonban az a nem szokványos esetekben történni szokott, az Eichmann-per médiabeli kezelésének általános irányvonaláról is legfelsőbb szinten döntöttek. Az MSZMP Politikai Bizottsága (PB) 1960 folyamán kétszer is tárgyalta a készülő Eichmann-per ügyét. Természetesen a PB nem csupán azzal foglalkozott, hogyan jelenjen meg a per a magyar médiában, hanem – ahogy ezt az is mutatta, hogy az első anyag a KB Külügyi Osztályán készült – elsősorban azt igyekezett tisztázni, mik a perrel kapcsolatos általános magyar és szocialista külpolitikai érdekek. Az első vitára már 1960 nyarán sor került, nem sokkal Eichmann elfogása után, mikor még nem lehetett tudni, hogy az izraeli vezetés miképp határoz, és hogyan folytatja le a pert. A PB-előterjesztésben a perrel kapcsolatos kommunikáció alapvető céljait ekkor így fogalmazták meg:

Az Eichmann-ügy kezelésénél a következő irányelvet kell érvényesíteni a fasiszta kísérletekkel szemben az antifasiszta front erősítésére kell használni, figyelembevve a Német Szövetségi

²² Ez Pethő visszaemlékezése szerint mindenekelőtt az 1950-es évek terminológiájának kerülését jelentette, például azt, hogy ne a nyugatnémet „imperialisták” armánykodását láttassák Eichmann védőügyvédjének tevékenységében. Uo. 664.

²³ Lásd Judith KEILBACH: The Eichmann Trial on East German Television: On (Not) Reporting About a Transnational Media Event. *VIEW Journal of European Television History & Culture*. Forrás: <https://viewjournal.eu/article/10.18146/2213-0969.2014.jethc052/> (Letöltve: 2022. 01. 31.)

²⁴ Komlós János például így indította négyrészes cikkét 1961 áprilisában: „Közismert az, hogy a revansra készülő adenaueri rendszerpolitikai és gazdasági pozícióiban fasiszta bűnözők ülnek, akik a nyugati imperialista körök támogatásával ismét megpróbálják felgyújtani a világot.” KOMLÓS János: Ami az Eichmann-ügy mögött van. Himmler üzlete Magyarországon 1. *Magyar Nemzet*, 1961. április 2.

Köztársaság életében mutatkozó neofasiszta tüneteket és az izraeli kormány kül- és belpolitikájában mutatkozó cionista jelleget. Éppen ezért Eichmann és bűntársai bűnösségének megbélyegzésénél, a zsidók elleni gonosztettek mellett, fel kell tárni a fasizmusnak egyéb gonosztetteit is a különböző jellegű haladó mozgalmak és személyek ellen.²⁵

Vagyis a PB 1960 nyarán úgy tervezte, hogy az Eichmann-per kapcsán két fő propagandaüzenetet juttat célba. Egyrészt – a Pethő Tibor visszaemlékezésében szereplő állítással szemben – kifejezetten alkalmasnak tartották a pert arra, hogy felhasználják az NSZK gazdasági és politikai elitjének, elsősorban nemzetiszocialista múltjának leleplezésére. Mindez nem számított újdonságnak, évek óta a szovjet blokk kiemelt propagandacéljai közé tartozott.²⁶ Másrészt ezt kiegészítette volna az izraeli politikai vezetés kritikája. A zsidóság ellen elkövetett bűnök kibeszélése helyett pedig egy általánosabb antifasiszta üzenetet kívántak közvetíteni, a „fasizmus bűneinek” tágabb fogalma mentén. Ahogy Kádár János fogalmazott:

Nem jó ezekkel [sic!] a nyomorult, fasiszta ügyekből kizárólag zsidókérdést csinálni. Ha mi ebben a dologban fellépünk, a döntő az legyen, hogy ez az Eichmann a magyar állampolgárok százezreit gyilkolta meg. Ennek a vonalnak kell erősnek lennie, ne az a vonal legyen, hogy zsidókérdést csinálunk ebből az ügyből.²⁷

A holokauszt szovjet kezelése hasonló tendenciákat mutatott: a zsidóság elleni büntettek helyett a Szovjetunió népeinek második világháború alatti szenvedése volt az elfogadott narratíva, amelyen belül a zsidóság nem volt külön említendő.²⁸

Ezenfelül Kádár már ekkor óvott attól, hogy az Eichmann-ügy egymond eluralja a magyar nyilvánosságot. „Az nem lesz célszerű, hogy minden lap első négy oldala ezzel legyen tele. Ezt nem

²⁵ A PB 1960. június 28-i ülésének jegyzőkönyve. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) M-KS 288. f. 5/189. ó. e.

²⁶ Lásd erről Zombory Máté tanulmányát ebben a számban.

²⁷ Uo.

²⁸ Nati CANTOROVICH: Soviet Reactions to the Eichmann Trial: A Preliminary Investigation 1960–1965. *Yad Vashem Studies*, 2007/35. 107.

kell csinálni.” Ebben a tartózkodásban minden bizonnyal szerepet játszott az is, hogy Eichmann leleplezésének híret követően a magyar sajtó is – némileg irányítatlanul – rárepült a szenzációra.

Érdemes azonban azt is észrevenni, hogy a pert – nemhiába a Külügyminisztériumban dolgozták ki a magyar stratégia alapvonalát – a nemzetközi ideológiai küzdelem keretében értelmezték. Ennek jegyében irányozták elő a hazai dokumentumok összegyűjtését és ezekből kiadványok szerkesztését. Szintén a nemzetközi arénában nyerte volna el jelentőségét az 1960-as évek elején is jelentős pozíciót betöltő egykori német háborús bűnösök leleplezése. E tekintetben az NDK propagandája „harcolt” a frontvonalban, amely az Eichmann-ügy egész nyilvános kezelését a nyugatnémet politikai elit diszkreditálására élezte ki.²⁹ Ennélfogva az a kitétel, hogy a per kapjon „nagy nyilvánosságot”, ugyancsak a két szembenálló világrendszer küzdelmébe volt illeszthető.

A PB négy és fél hónappal később újratárgyalta a kérdést, és módosította a korábban kidolgozott koncepciót. Ez részben a szovjet blokk érdekelt országaival – mindenekelőtt a Szovjetunióval, Csehszlovákiával és Lengyelországgal folytatott konzultációk eredménye volt. A szovjet vezetés ugyanis hosszabb ideig nem adott világos jelzést a szövetségeseinek saját álláspontjáról, és nem bátorította a magyar pártvezetést sem komolyabb akciókra. Másrészt a júniusi határozat nyomán megindult anyagfeltárás az őszi a vártnál szerényebb eredményeket hozott.³⁰ „Az eddigi tapasztalatok szerint a rendelkezésünkre álló anyag kellő módon nem biztosítja célkitűzéseink elérését, mennyiségileg és minőségileg is egyaránt döntően az 1944. évi deportálási akcióra korlátozódik” – állt a PB elé kerülő jelentésben.³¹

A fentiek fényében nem meglepő, hogy immár a per médianyilvánosságáról is szerényebben fogalmazott: biztosítandó a kérdés

²⁹ Judith KEILBACH: The Eichmann Trial on East German Television. I. m.

³⁰ A szovjet állásfoglalás hiányának hatásáról és a hazai anyaggyűjtés bel-földi és nemzetközi hasznosításának kapcsolati hálójáról lásd ebben a számban ZOMBORY Máté tanulmányát.

³¹ A PB 1960. október 11-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 288. f. 5/204. ó. e.

megfelelő sajtónyilvánossága. A határozat rendelkezett egy sajtóértekezletről Eichmann magyarországi tevékenységével kapcsolatban, illetve továbbra is számolt a per kapcsán megjelentetendő dokumentumkötetekkel. Ráadásul a PB azzal is számot vetett, hogy a további anyaggyűjtés sem teremt alapot propagandacélokra jól felhasználható gyűjtemények kiadására. Az ez esetben életbe lépő B-terv jegyében még csendesebb médiabeszámolókat irányoztak elő.

A három tudósító kiküldését 1961. január végén hagyta jóvá a PB. Mindhárom kiválasztott az írott sajtónak dolgozott – Konksek László összefoglalói a *Népszabadságban*, Pethő Tibor írásai a *Magyar Nemzetben* jelentek meg, Barcs Sándor az MTI-t képviselte.

A per kezdetén a hatalmas és globális médiaérdeklődés nem hiányzott. Konksek László *Népszabadságban* megjelent beszámolója alapján a tárgyalóterembe mintegy nyolcszáz ember fért – és ennek többsége, ötszáz fő újságíró, rádiós és televíziós riporter volt. Mindössze harminc helyet kaptak naponta az izraeli állampolgárok, akik egy szomszédos épületben – szintén korlátozott számú férőhellyel, de lényegében egyetlen ilyen lehetőségként – élőben követhették a közvetítést.³²

A fennmaradó helyeken a törvénykezési és őrszemélyzet, illetve a diplomáciai és egyéb megfigyelők ültek. Közöttük legalább egy magyar is: dr. Péner Imréné, aki az Eichmann-per kapcsán „illetékes” magyar társadalmi szerv, a Nácizmus Üldözötteinek Magyarországi Bizottsága részéről utazott Izraelbe. Az oktatás-kutató az egykori vezető újságíró, a *Szabad Nép* 1951 és 1954 közötti főszerkesztője, Betlen Oszkár „helyett” utazhatott el az izraeli fővárosba.³³ Utóbbi a per idején már a Párttörténeti Intézet munkatársaként dolgozott. Péner Imréné 1961 júliusában a Waffen SS-tagok nyugdíja ellen tiltakozó gyűlésen – vagyis egy

³² KONKSEK László: Jegyzetek a jeruzsálemi tárgyalóteremből. *Népszabadság*, 1961. április 30.

³³ Javaslat az Eichmann-tárgyaláson való részvételre. A MSZMP KB Titkársága 1961. február 28-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 288. f. 7/100. ó. e.

szintén a náci kontinuitást hangsúlyozó hazai rendezvényen – be is számolt a tapasztalatairól.³⁴

Felvezető anyagok és tudósítások a magyar lapokban

Azt sem mondhatjuk, hogy a magyar média nem készült volna rá a perre. A három országos napilapban, továbbá az *Esti Hírlap*ban és az *Új Élet* című kéthetente megjelenő izraelita felekezeti újságban ugyanannyi (68) anyag foglalkozott az Eichmann-perrel az azt megelőző szűk egy évben, mint a per idején (69).³⁵ Közvetlenül a per előtt – márciusban, illetve áprilisban – több lapban jelent meg cikksorozat, amelyek jelentős eseményként vezették fel a közelgő pert, és irányították rá a magyar közvélemény figyelmét. Az *Ország-Világ*ban január 11. és április 12. között Lévai Jenő tizennégy részes riportot közölt *Milliók gyilkosa* címmel.³⁶ Nem véletlen, hogy ebben a képes hetilapban jelent meg a leghosszabb írás az Eichmann-ügyről: lapgazdája a Magyar–Szovjet Baráti Társaság volt. A mérnöki végzettségű, a két világháború között – egyebek mellett *Az Est*-lapoknál újságíróként, szerkesztőként tevékeny szerző,³⁷ akinek az 1930-as évek végén a zsidótörvények miatt kellett megválnia a *Kis Újságtól*, és 1944–1945-öt a budapesti ügynevezett nemzetközi gettóban vészelte át a Pozsonyi utcában, a második világháború utáni években a közelmúlt feldolgozásának szentelte munkásságát. Az Eichmann-per idején a magyar hivatalos szervek is nagyban támaszkodtak kutatásaira.

A *Magyar Nemzet*ben Komlós János négy részben írta meg a per kapcsán a Weiss Manfréd-gyár németek általi megszerz-

³⁴ Tiltakozó gyűlés az SS-ek nyugdíja ellen. *Népszabadság*, 1961. július 19.

³⁵ Kata BOHUS: I. m. 752.

³⁶ A riportsorozat első része: LÉVAI Jenő: I. A haifai börtön véreskezdő lakója. *Ország-Világ*, 1961. január 11. 24.; Utolsó része: LÉVAI Jenő: XIV. Kurt Becher, Eichmann utóda – Izrael állam terményszállítója. *Ország-Világ*, 1961. április 12. 24.

³⁷ Lásd ZOMBORY Máté: A nemzeti tragédia narratívái: Lévai Jenő, az írás és a történelem (1932–1948). *Múltunk*, 2018/2. 197–236.

senek történetét.³⁸ (A tárgyban később, de még ugyanabban az évben tudományos szakfolyóiratként a *Századok* is közölt publikációt, amely az ügyletet szintén nemzetiszocialista érdekcsoportok közötti rivalizálásként értelmezte.³⁹) A *Népszava* a kis színes oldalának tréfái között visszatérően utalt a perre: márpedig a viccrovatba az kerülhet, amiről feltételezhető, hogy széles olvasórétegek értik azt. Március végén a Magyar Rádió is kétrészes sorozattal készült. A műsort *Neve: Adolf Eichmann* címmel Gellért Endre készítette.⁴⁰ A Magyar Televízió az Eichmann-ügy „első számú magyar szakértőjét”, Lévai Jenőt kérte fel, hogy a nézőket igazítsa el a per kezdetén, április közepén.⁴¹

A készülő pernek kiemelt hírértéke volt, így a nyomtatott és elektronikus sajtó nem csak Magyarországon tárgyalta az előzményeket, írt az előkészületekről, vagyis igyekezett a per kezdetéig keretezni az eseményt, felkészültté tenni az olvasót, megágyazni a folyamatos érdeklődésének.⁴²

A PB által még 1960 júniusában elfogadott koncepció egyik alapmotívuma azonban nem került le a napirendről. Az 1961-ben megjelent anyagok arról tanúskodnak, hogy – a szovjet blokk stratégiájába illeszkedően – a magyar média egyik fő feladata az Eichmann-per kapcsán mégiscsak az volt az év folyamán, hogy az NSZK-t mint a náci bűnök mentegetőjét, a bűnösök felelősségre vonásának szabotálóját mutassa be. Bohus Kata tartalom-elemzése alapján az általa vizsgált öt lapban a megjelent cikkek majdnem ugyanolyan arányban foglalkoztak a nyugatnémet felelősséggel, mint magával a perrel. Előbbi a cikkek 47,8 százalékára volt jellemző, utóbbi csupán 50,7 százalékára.⁴³ E tárgykörben mindenekelőtt az alábbi szálakra helyeztek hangsúlyt:

³⁸ KOMLÓS János: Ami az Eichmann-ügy mögött van. Himmler üzlete Magyarországon 1–4. *Magyar Nemzet*, 1961. április 2., április 4., április 6., április 8.

³⁹ KARSAI Elek–SZINAI Miklós: A Weiss Manfréd-vagyon német kézbe kerülésének története. *Századok*, 1961/5. 680–719.

⁴⁰ Rádióműsor. *Esti Hírlap*, 1961. március 29.

⁴¹ A Televízió szombati műsora. *Magyar Nemzet*, 1961. április 15.

⁴² Osztrák vonatkozásban erről: JUDITH KEILBACH: Der Eichmann-Prozess im österreichischen Fernsehen. I. m. 7.

⁴³ Kata BOHUS: I. m. 753–754.

1. Az Eichmann nevével azonosított német megszálláshoz kapcsolódó gazdasági behatolás kapcsán Komlós cikksorozata igyekezett rámutatni arra, hogy a Kasztner Rezső tanúvallomása alapján Nürnbergben vád alá sem helyezett Kurt Becher, a „gazdasági tanácsadó” tevékenysége milyen kiterjedt és szisztematikus módon szolgálta a náci német nagytőke érdekeit.⁴⁴ Ennek kapcsán taglalta a sajtó a Chorin–Weiss-ügyet is.⁴⁵
2. Gyakran jelent meg az újságcikkekben Konrad Adenauer német kancellár, akit elsősorban azzal kapcsolatban vettek célba, hogy az NSZK minden diplomáciai eszközt bevet Izraelben és az Egyesült Államokban annak érdekében, hogy tompítsa a pernek a nyugatnémet politikai elit számára kellemetlen hatását.⁴⁶
3. A kontinuitás egyik „arca” lett Georg Wilhelm Höttl, Ausztriában élő egykori SS-tiszt, aki 1961-ben egy magániskola kollégiumát igazgatta Bad Ausseeben. Azért is támadták, mert Höttl megtagadta, hogy tanúként jelenjen meg Jeruzsálemben.⁴⁷ Nem támadták viszont amerikai kapcsolataiért.⁴⁸
4. Még többet foglalkoztak Hans Globkéval, az NSZK kancelláriai hivatal államtitkárával, akinek személye azért kapott kitüntetett figyelmet a szovjet blokk propagandájában,

⁴⁴ Lásd KOMLÓS János: Ami az Eichmann-ügy... I. m. Kurt Becher neve a tárgyalásról készült beszámolóokban is megjelent: Eichmann bűnei a jeruzsálemi bíróság előtt. *Magyar Nemzet*, 1961. április 19.; A bíróság siettetni a tárgyalás befejezését. *Magyar Nemzet*, 1961. június 13.; PETHŐ Tibor: A hamszín a jeruzsálemi tárgyalóteremben. *Magyar Nemzet*, 1961. június 29.

⁴⁵ A Weiss Manfréd Művek és a kapcsolódó vállalatok, szénbányák, illetve ingatlanok átadása fejében a németek hozzájárultak, hogy a Weiss, Chorin és Kornfeld család mintegy negyven tagja 1944 tavaszán szabadon elhagyhatta Magyarországot.

⁴⁶ Például: Adenauer kedden indul az Egyesült Államokba. *Magyar Nemzet*, 1961. április 9.

⁴⁷ Egy „békés” iskolaigazgató. Dr. Höttl viselt dolgai – „Érettségiztető-üzem”. *Esti Hírlap*, 1961. május 28.

⁴⁸ Wilhelm Höttl (1915–1999) a második világháború végén amerikai fogságba került, és az amerikai katonai hírszerzés (Counter Intelligence Corps, CIC) sikeresen szervezte be az ausztriai kommunisták és az ausztriai szovjet zónában zajló szovjet tevékenység megfigyelésére.

mert ő volt a legmagasabb szinten működő politikus, akivel kapcsolatban rá lehetett mutatni a Harmadik Birodalom és az adenaueri NSZK közötti személyi kontinuitásra.⁴⁹ Az NDK propagandája kifejezetten Globkéra volt kiélezve. Olyannyira, hogy a Lévai Jenőhöz hasonlóan⁵⁰ Izraelbe utazó keletnémet holokauszt-szakértő ügyvéd, író és médiaszemélyiség, Friedrich Karl Kaul arra használta fel a per kapcsán jelentkező médiafigyelmet, hogy az NSZK – és leginkább a Globke – elleni állításokat sajtótájékoztatón mondja el.⁵¹

Olyannyira ez a megközelítés itatta át a magyar sajtó munkáját, hogy még a *Népszava* Eichmann-ügyet megelőző vicceinek is rendre a nyugatnémet hozzáállás és felelősség volt a célpontja:

- Hallotta, hogy milyen súlyos helyzetbe került a nyugatnémet gyógyszeripar?
- Mi történt?
- Nem tudnak annyi altatót előállítani, hogy a bonni kormány tagjai nyugodtan alhassanak az Eichmann-per előtt.⁵²

Máskor arra utaltak, hogy az Eichmann-per kezdetekor bizonyosan egekbe szökik majd az NSZK-ban a „fülbealó vatta” ára,⁵³ vagy álnaivan azt kérdezték: „Akkorák a hőmérsékleti kü-

⁴⁹ A Globke-ügyről: ZOMBORY Máté: Hidegháborús státuszversengés. A Magyar Népköztársaság és a háborús bűnperek második hulláma. *Múltunk*, 2019/2. 26–43.

⁵⁰ Lévai a hazai hírekbe azzal került be, hogy Eichmann magyarországi tevékenységét leleplező dokumentumokkal teli vaskos bőröndjével útnak indult Jeruzsálemba, de a poggyász útközben, vélhetőleg Athénban, eltűnt. REYTI Ervin: Hová lett az Eichmann-per magyar tanújának bőröndje? *Esti Hírlap*, 1961. június 24.

⁵¹ Judith KEILBACH: The Eichmann Trial on East German Television. I. m.; Kaul jeruzsálemi útjáról és Kaul előéletéről: Lorena DE VITA: The Cold War in the Courtroom: Friedrich Karl Kaul in Jerusalem. *Histoire@Politique*, 2018/35. Forrás: <https://www.histoire-politique.fr/index.php?numero=35&rub=dossier&item=327> (Letöltve: 2022. 01. 31.). A perről írt beszámolója magyarul is megjelent: Friedrich Karl KAUL: *Az Eichmann-ügy*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1965.

⁵² *Népszava*, 1961. április 2.

⁵³ *Népszava*, 1961. április 6.

lönbségek, hogy mikor Jeruzsálemben az Eichmann-pert tárgyalják, Bonnban izzadnak?”⁵⁴

Médiaesemény a világban

Tehát az eddigiek alapján elmondhatjuk, hogy az esemény fontossága adott, azt a magyar pártvezetés és sajtóirányítás is elismerte, már csak azzal is, hogy legmagasabb szinten tárgyalta az ügy nyilvános kezelését, és gondoskodott annak pártszerű, a szocialista világrendszer nemzetközi ideológiai diskurzusába illeszkedő kezeléséről. Ezenfelül a per médiabeli felvezetése is arra engedett következtetni, hogy jelentős világesemény következik. Ám mindent egybevetve, tekinthető-e az Eichmann-per az egyik első szocialista médiaeseménynek?

A Dayan és Katz által meghatározott fogalom példáiból is kitűnik, hogy annak a vizualitás rendkívül fontos sajátossága volt. Nem véletlen, hogy a példákban szereplő alkalmak a televíziózáshoz kötődtek. Mondhatni, az elektronikus médium történetének is mérföldkövei voltak, mint például II. Erzsébet brit királynő koronázása vagy a holdra szállás. Ráadásul ezek az események kellően rövidek ahhoz, hogy végigkövethetőek legyenek. Ezért fel kell tennünk azt a kérdést: van-e egy olyan szuggesztív kép, amely világszerte, így a szocialista Magyarországon is beéghetett a kortársak emlékezetébe, amely magába sűrítette, szimbolizálta volna az Eichmann-per egészét?

Hogy erre a kérdésre igenlő választ adjunk, lépünk egyet hátra. 1961 első hónapjaiban világszerte felháborodást keltett az izraeli kormány döntése, amelynek értelmében az Eichmann-per kizárólagos televíziós közvetítésének a jogát egy kisebb, az USA-n kívül ismeretlen amerikai televíziós társaság kapta meg, a Capital Cities Broadcasting. Az amerikai nagygyúkat megelőző cég mindenekelőtt Milton Fruchtman amerikai tévés producer kiváló izraeli kapcsolatrendszerének köszönhette a megbízást. Hatalmas lehetőséget jelentett ez számukra, és egyben a per

⁵⁴ A nap kérdése. *Népszava*, 1961. április 11.

globális médiaeseményé válását is elősegítette, hogy az egész világ csak az általuk rögzített felvételeket láthatta a jeruzsálemi perről. A monopoljogokért cserébe a Capital Cities kemény feltételeket vállalt, nemcsak tartalmilag, miszerint a tárgyalás minden egyes percét archiválniuk kellett, de anyagilag is: a társaság jeruzsálemi forgatását nonprofit módon voltak kötelesek megszervezni, a nyereséget ennek értelmében jótékony célra kellett fordítaniuk. A feltételek között szerepelt, hogy a bírák bármikor kérhették a kamerák leállítását, amennyiben úgy ítélik meg, hogy azok zavarják a tárgyalás menetét. Végül utóbbi elkerülése végett rejtették el a tárgyalótermi kamerákat egy-egy fából ácsolt kabinba nem sokkal a per kezdete előtt.⁵⁵

A per élő televíziós közvetítéséről nem kellett gondoskodniuk. Mivel a rendszeres izraeli műsorszórás csak 1966 márciusában indult meg, így a helyiek – azon korlátozott számú látogaton kívül, akik a szomszédos épületbeli kivetítón követték nyomon a tárgyalást – a rádiót választhatták. A kor technikai színvonala a távoli – vagyis az európai és óceán túlpartján sugárzott – élő közvetítést pedig nem tette lehetővé. A külföldi nézőknek maradtak a perről készült felvételek, amelyet Fruchtmann, illetve Leo Hurwitz rendező az akkor úttörőnek számító videotechnikával rögzített, a gyorsaság és a másolatok egyszerűbb sokszorosítása, terjesztése miatt. Hurwitz szerepelt a McCarthy-féle filmes feketelistán, így az ő felkérése az 1950-es évek végén a mccarthyizmus lebontásának történetéhez is kapcsolódik.⁵⁶

A per iránt a legnagyobb médiaérdeklődés az Egyesült Államokban, Nagy-Britanniában és az NSZK-ban mutatkozott. Az Izraelben üzembe helyezett két Ampex videófelvevő korabeli televíziós csúcstechnológiát képviselt. Ezek segítségével készítették el a háromperces összeállításokat a külföldi televíziótársaságok számára. Az amerikai nagy tévétársaságok, az ITV brit kereskedelmi televízió és a regionális szisztémában felépített nyugatné-

⁵⁵ Fruchtmann személyéről és izraeli kapcsolatairól: Shany LITTMAN: Capturing Eichmann – on Video. *Haaretz*, 2011. április 29. Forrás: <https://www.haaretz.com/1.5005665> (Letöltve: 2021. 12. 04.)

⁵⁶ Leo Hurwitz személye kapcsán lásd <https://leohurwitz.com> (Letöltve: 2021. 12. 04.)

met média részéről az NDR egyórás anyagot vásárolt. Ez egyben azt is mutatja, hogy mely országokban volt elég fejlett és tőkeerős a televíziózás és volt várható a költségekkel arányos érdeklődés a per iránt. Mindez pedig erősen behatárolta, hogy mennyire válhatott valóban – a Dayan és Katz által vett értelemben – globális médiaeseményé a per. A felvételek New Yorkon és Londonon keresztül jutottak el a stúdiókba, mindez egy nap késést jelentett egy esetleges élő adáshoz képest.⁵⁷ Az Egyesült Államokban – különösen a per kezdeti szakaszában, míg az elhúzódó eljárással az érdeklődés is alább nem hagyott – tényleges híverseny alakult ki a legfrissebb anyagok bemutatása, kommentálása kapcsán.⁵⁸ Az NSZK-ban pedig a napi híradásokon felül heti két húsz-harminc perces összeállítást sugároztak.⁵⁹

Visszatérve ahhoz a képhez, amely kellően szuggesztív volt, leginkább összesűrítette a per egészét és bejárta a világsajtót, tévés és filmhíradók százai mutattak be – természetesen Magyarországon is – az üvegketrecben ülő, örök által körbevett

ember látványa volt. (Lásd 2. kép.) Ez a kép – amely sok millió emberhez eljutott, akik számára a perrel kapcsolatos egységes médiaélményt jelentett – a maga módján egyszerre volt megrendítő és profán.

Az egyik legárnyaltabb leírása ennek a helyzetnek az amerikai *Time* magazinban jelent meg:

2. kép. Eichmann a jeruzsálemi bíróságon.

Forrás: *Ország-Világ*, 1961. december 27. 5.

⁵⁷ Judith KEILBACH: The Eichmann Trial on East German Television. I. m.

⁵⁸ Erre a korabeli sajtó is felfigyelt, a *Variety* magazin *Instant TV* címmel elemezte alig tíz nappal a per kezdete – és Gagarin ürrepülése – után. Judith KEILBACH: Der Eichmann-Prozess im österreichischen Fernsehen. I. m. 8.

⁵⁹ Judith KEILBACH: The Eichmann Trial on East German Television. I. m.

Néhány száz újságíró az apró jeruzsálemi tárgyalóteremben és több millió televíziónéző azon kívül múlt héten egy emberre meredt az üvegketrecben. Amire számítottak az a Gonosz megtestesülése volt, egy szörny, akit azzal vádolnak, hogy 6 000 000 ártatlan férfi, nő és gyermek meggyilkolásában vett részt. Amit láttak, az egy sovány, kopaszodó, 55 éves férfi volt, aki sokkal inkább tűnt banktisztviselőnek, mint hentesnek: keskeny ajkak elálló fülek között, hosszú, vékony orr, mélyen ülő kék szemek, magas, gyakran összeráncolt szemöldök. Vézna alaknak látszott a két termetes, kék ruhás izraeli rendőr között. Amikor felállt, inkább emlékeztetett egy golyára, mint katonára. Amikor megmozdult, nem hősies ellenszegülést tett, csupán egy zsebkendőt vett elő, hogy kifújja az orrát. A szörny megfázott.⁶⁰

A per, a hatást erősítő médiumok és a perhez kapcsolódó diskurzus Magyarországon

A másik fontos hatás, amelyet az Eichmann-per kiváltott, hogy a holokauszt újra nyilvánosan vitatott témává vált – azon a szinten, amely átütötte a közvélemény ingerküszöbét. Az, hogy újra a nyilvános diskurzusba került a második világháború alatti népirtás kérdése, amelyről ugyan közvetlenül 1945 után gyakran esett szó, de néhány év után vége szakadt ennek, a trauma társadalmi szintű feldolgozása elmaradt. Nemcsak Magyarországon vagy a szovjet blokkban, hanem például a vasfüggöny másik oldalára került Ausztriában is. Ott, ahol a kollaboráció és a felelősség kérdésével szintén elmaradt a szembenézés.⁶¹ A per során megrázó személyes történetek elevenedtek meg, túlélők meséltek bevagonírozásról, halálmenetről, tömeggyilkosságokról, ami döbbenetes erejű élmény volt sokak számára. Ugyanakkor ez

⁶⁰ Israel: The Man in the Cage. *Time*, 1961. április 21. Forrás: <http://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,895278-1,00.html> (Letöltve: 2021. 12. 04.) – A szerző fordítása.

⁶¹ Osztrák vonatkozásban létezik olyan álláspont, hogy az Eichmann-per mellett legalább ilyen fontos katalizáló szerepe volt Helmut Qualtinger és Carl Merz *Der Herr Karl* című televíziós monodrámájának, amelyet 1961 novemberében mutatott be az ORF. Judith KEILBACH: *Der Eichmann-Prozess im österreichischen Fernsehen*. I. m. 5–6. – A címszereplő, az élettörténetét előadó Herr Karl igazi opportunistá osztrák kispolgár, aki minden politikai változáshoz igazodott a maga hasznát keresve. Lásd még Carl MERZ–Helmut QUALTINGER: *Karl úr*. Ford.: PARTI NAGY Lajos. Kortina Kiadó, Budapest, 2005.

a magyar sajtóban elsősorban csak a kiküldött tudósítók összefoglalói révén kapott helyet. Mindössze néhány történetről volt szó, ha az országos napilapok helyszíni riportjait átlapozzuk, nem villan fel egy tucatnál több emberi sors. Mindez pedig összhangban állt a PB fentebb ismertetett elvárásával, miszerint arra kell törekedni, hogy a zsidóság ellen elkövetett bűnök ne homályosítsák el a fasizmus szélesebb értelemben vett bűneit. Márpedig utóbbiak – értelemszerűen – kevés figyelmet kaptak a perben. Bohus Kata azonban azt hangsúlyozza, hogy ezzel együtt sem elhanyagolható a per hatása a hazai tudósításokra: mivel a perben megszólaló tanúkat mindenekelőtt a holokauszt borzalmairól kérdezték – az NSZK heti kétszer jelentkező műsorában (*An Epoch in Court*) például kifejezetten ezek a vallomások kerültek reflektorfénybe –, a tudósításokon is óhatatlanul átütött, hogy nem általában az emberiség, hanem kifejezetten a zsidóság elleni büntettekről volt szó.⁶²

Szintén működött a médiumok egymást erősítő hatása – eltervezett és előre nem látott módon is. Talán a tervezett esetben a kisebb hatásfokkal. A magyar pártvezetés a per kezdetére több eseményt is szervezett. Ezeket a médiaelmélet nem „médiaeseményeknek”, hanem „áleseményeknek” nevezi, amelyeknek létrejöttét jellemzően az motiválta, hogy arról nyilvános beszámoló készüljön.⁶³ Rendeztek konferenciát a Nemzetközi Mauthauseni Bizottság végrehajtó bizottsága nevében.⁶⁴ Tartottak sajtótájékoztatót április 27-én Berlinben Eichmann magyarországi ténykedésének dokumentumaiból, amelyet Lévai Jenő állított össze, és amely kötet majdnem 300 oldal terjedelmű.⁶⁵ Hasonló propagandaműveleteket a szovjet blokk más országaiban is kidolgoztak, a legélesebb ideológiai küzdelem Berlin és Bonn között dúlt. De nagy figyelmet kaptak például a *Polytika* című lapban

⁶² Kata BOHUS: I. m. 761–762.

⁶³ BAJOMI-LÁZÁR Péter: A politika mediatiszálódása és a média politizálódása. *Médiakutató*, 2005. tavasz. Forrás: https://mediakutato.hu/cikk/2005_01_tavasz/03_politika_mediatizalodasa/?q=%C3%A1lesem%C3%A9ny#%C3%A1lesem%C3%A9ny (Letöltve: 2021. 12. 04.)

⁶⁴ Budapesten tartja konferenciáját a Nemzetközi Mauthauseni Bizottság végrehajtó bizottsága. *Népszabadság*, 1961. március 12.

⁶⁵ (sp): 300 oldal vádanyag. *Esti Hírlap*, 1961. április 23.

közölt dokumentumok is: a per idején a lengyel orgánum nyújtotta a legteljesebb válogatást az Eichmann által Argentínában írt feljegyzésekből.⁶⁶ A magyar sajtóban megjelent ismertetésből is látszik, a megjelölt csapásirányt követték, vagyis az 1961-es nyugatnémet gazdasági elit leleplezésére használták fel.⁶⁷

1960 decemberében mutatták be és az Eichmann-per idején is játszották a fővárosi Jókai Színházban Vészi Endre *Árnyékod át nem lépheted* című darabját. A dráma közvetlenül nem a perhez kapcsolódott, sokkal inkább a hírhedt doktor Mengele figurájáról mintázta a negatív főhőst,⁶⁸ célpontja ugyanakkor azok az egykori náci múltjukat elrejtő tömegek, akik sikeresen beilleszkedtek, karriert építettek az 1950-es évek Nyugat-Németországában.⁶⁹ Ez pedig közös motívum volt az Eichmann-per kapcsán kialakított propagandatervekkel. Nem volt véletlen hát, hogy a tárgyalás kezdetén az *Esti Hírlap* épp a főszereplőt, a náci haláltábor egykori orvosát alakító Ajtay Andort kérdezte – aki azonban nem tudott elvonatkoztatni a szovjet úrrépléstől:

[...] e szereptől is ihletve, megdöbbenet érdeklődéssel figyeltem az Eichmann-per előkészületei során napvilágra került szörnyűségeket. Úgy érzem, hogy az ürbe eljutott Gagarin órnagy egy új történelmi időszámítás kezdetét jelenti, ellentétét és lezárását mindannak, amit Eichmann neve mond. Az Eichmann-per anyagából megtanulhatjuk: ilyen volt a múlt, az immár a kozmoszt meghódító szovjet úrpilóta viszont a jelenné lett jövőendő dokumentálja.⁷⁰

Szintén nem tervezhetett a PB előre a svéd Erwin Leiser 1960-as dokumentumfilmjével, amelyet 1961 szeptemberében

⁶⁶ Lásd erről Bettina STANGNETH: *Eichmann Before Jerusalem: The Unexamined Life of a Mass Murderer*. Knopf Doubleday Publishing Group, New York, 2014.

⁶⁷ Eichmann további 29 bűntársát említi meg. *Magyar Nemzet*, 1961. május 27.

⁶⁸ Mengele tevékenysége szintén nem volt ismeretlen a magyar közvélemény előtt a második világháború után. 1947-ben jelent meg az alábbi visszaemlékezés, amely jelentős sajtófigyelmet is kapott: DR. NYISZLI Miklós: *Dr. Mengele boncolóorvosa voltam az Auschwitz-i krematóriumban*. Világ, Debrecen, 1947. Újabb kiadásban: DR. NYISZLI Miklós: *Dr. Mengele boncolóorvosa voltam az auschwitzi krematóriumban*. Magvető Kiadó, Budapest, 2004.

⁶⁹ PÁNDI Pál: *Árnyékod át nem lépheted. Népszabadság*, 1960. december 28.

⁷⁰ Jelenné lett a jövő. *Esti Hírlap*, 1961. április 12.

mutattak be a magyar mozikban. A *Soha többé* című összeállítást tehát a pernek egy csendes szakaszában tűzte műsorra a Filmfőigazgatóság, már azt követően, hogy a bíróság befejezte a tanúk meghallgatását, és visszavonult – több hónapra – ítélethozatalra. A film a náciizmus bűneit elevenítette fel, és előtte – a második világháborút közvetlenül követő időszakról eltekintve⁷¹ – nem volt megszokott dolog, hogy a holokauszt képi dokumentumai megjelenjenek a médiában. Leiser filmjét – az Eichmann-perrel összefüggésben – az oktatásban is fel lehetett használni a világnézetű nevelés keretében. Ezt mutatja mindenesetre a budapesti Hámán Kató Leánygimnáziumban készült riport. A *Népszava* újságírója megszólaltatott egy lányt, aki éppen akkor született a János-kórházban 1944-ben, amikor az épületet bombatalálat érte. Egy másik lány arról vallott, hogy azért nem láthatta sohasem az édesanyját, mert agyonlőtték a Kékgyólyó utcában. Az iskola igazgatója pedig úgy vélekedett, hogy a diákok – a film és az Eichmann-per hatására megindult nyilvános diskurzus nyomán – tele vannak kérdésekkel: „jönnek hozzám, s felteszik a kérdést, valóban és ma is fennáll-e ez a veszély, és hogy miért lehet Globke ma is a posztján és hogy miért mentegetik Eichmannt...?”⁷² Az is látszik tehát, hogy a riport antifasiszta keretben tárgyalta a gimnáziumi vitát, és nem a genocidiumról beszélt. Tegyük hozzá, Leiser 1961-ben az Eichmann-perrel is készített dokumentumfilmet, amelyet viszont nem mutattak be Magyarországon.

A médiahatást gyengítő faktorok

Ugyanakkor voltak olyan – nem jelentéktelen – momentumok, amelyek gyengítették a perrel kapcsolatos elvárt médiahatást. Először és mindenekelőtt az, ami a korábban elmondottakból is

⁷¹ Akkor a mozikban – főműsor előtt – játszották az *Auschwitz* című szovjet dokumentumfilmet, amely a koncentrációs tábor Vörös Hadsereg általi felszabadításakor készült képeket mutatott be. A film elérhető itt: <http://www.camps.bbk.ac.uk/testimonies/the-liberation-of-auschwitz.html> (Letöltve: 2022. 02. 01.)

⁷² BAKTAI Ferenc: Valóság tanár úr hallgatói között. *Népszava*, 1961. szeptember 27.

látható: a jeruzsálemi per alakulása, illetve az izraeli bíróság által elfogadott tanúk személye nem felelt meg az agitprop várakozásoknak, nem általában a fasizmus emberiség elleni bűneiről volt szó, hanem az európai zsidóság szisztematikus megsemmisítéséről. A korabeli nyugatnémet elit elleni tanúvallomásokra pedig nem került sor, noha látszik, az agitprop apparátusok alig várták, hogy egy-egy név, mindenekelőtt Globkéé elhangozzon.⁷³ Igaz, az NDK média sokkal tovább ment az Eichmann–Globke-vonal kiaknázásában, hiszen a keletnémet interpretációkban Hans Globke jelent meg a zsidóellenes törvények értelmi szerzőjeként, míg Eichmann „csupán” végrehajtóként.⁷⁴

Ettől aligha független, hogy összességében a per maga nem kapott kiemelt médiafigyelmet Magyarországon. A Bohus Kata által azonosított hatvannyolc híradás április és december között nem elhanyagolható, ám ha csak a tárgyalás négy hónapját és az ítélethirdetési szakaszt vesszük alapul, akkor sem jelent többet, mint laponként havi három tudósítást. Nemcsak a címlapokról hiányoztak a nagybetűs szalagcímek, de a helyszíni, érzelmekkel és megrázó egyedi drámákkal teli tudósítások sem követték egymást nap nap után. A szikár Adolf Eichmann helyett pedig a magyarországi sajtóban a perben meg sem idézett német „túlélő”, önmagát átmentő elit kapott több figyelmet. Igaz, a szomszédos Ausztriában sem vált a per médiaszennációvá. Az osztrák televízió hírműsorai mindössze nyolc alkalommal számoltak be a jeruzsálemi eseményről, ebből kétszer a decemberi ítélethirdetéskor. A tudósítások pedig az esti híradóból (*Zeit im Bild*) átkerültek a vasárnap délutáni magazinba, az *Im Punkt*ba. Ráadásul az

⁷³ Erre első ízben csak május második felében került sor. A helyszíni tudósítás ennek a momentumnak nagy figyelmet szentelt: „Szenzációként hatott a jeruzsálemi tárgyaláson, hogy a több hete folyó perben elhangzott, most első ízben hivatalosan és terhelően dr. Hans Globke, a nyugatnémet kancellári hivatal államtitkárának a neve. Az ügyészség által benyújtott egyik okmányban, az 1941. január 15-i miniszterközi értekezlet jegyzőkönyvében, a résztvevők között, mint a hitleri belügyminisztérium kiküldötte, Globke »miniszteri tanácsos« is szerepel. Az értekezlet a »zsidó ingóságok és vagyonok elkobzásáról« tárgyalt.” KONCSEK László: Jegyzetek a jeruzsálemi tárgyalóteremből IV. *Népszabadság*, 1961. május 21.

⁷⁴ Judith KEILBACH: The Eichmann Trial on East German Television. I. m.

ORF-re – korabeli nevén FS1-re – is jellemző volt, hogy a tanúk történeteivel kevésbé foglalkozott.⁷⁵

Másodszor: a jeruzsálemi processzus nem egy pillanatra vagy legalábbis egy szűkebb időszakra korlátozódott. Maga a tárgyalás április első felétől augusztus elejéig tartott, majd a bíróság több hónapra visszavonult és csak december közepén hirdetett ítéletet. A sajtóban is közölt adatok a tárgyalási napok számáról, a tanúk soráról önmagukban jól mutatják, hogy nehezen befogadhatóvá, alig követhetővé tágult a per: „43 tárgyalási nap, 74 délelőtti és délutáni, összesen 260 órás ülés, 2000 oldalas jegyzőkönyv, nyolc országból származó, 111 kihallgatott tanú és 74 bírósági döntés.”⁷⁶

A védelem szintén arra játszott, hogy csillapítsa a szenzációt, és Eichmannt egyszerű kötelességtudó állampolgárként láttassa. A sajtóbeszámolók szerint Robert Servatius ügyvéd e törekvése a per „elszürkítésére” nem volt sikertelen: „a teremben az unalom, mint valami sűrű, ragacsos massa nehezedik a hallgatóságra. A mesterségesen támasztott unalomé” – írta Pethő Tibor június végén.⁷⁷ A német ügyvéd mellett e téren a magyar nyilvánosságban az izraeli kormány felelőssége is felvetődött, igaz, a per kapcsán az Izrael-ellenes propaganda elsősorban a Szovjetunióban erősödött fel.⁷⁸ Utaltak arra, hogy valamiféle NSZK-val kötött titkos háttéralku állhat amögött, hogy a pert kizárólag Eichmann személyére korlátozták. A nyugatnémet diplomácia valóban aktívan fellépett annak érdekében, hogy a pert minél inkább eltávolítsák az NSZK-tól és annak kormányától. Dávid Ben-Gürión izraeli miniszterelnök fellépése is kellett ahhoz, hogy a per nyitóbeszédében Gideon Hausner ügyész hangsúlyosan a „náci Németországról” beszéljen, illetve, hogy Globke felelőssé-

⁷⁵ JUDITH KEILBACH: Der Eichmann-Prozess im österreichischen Fernsehen. I. m. 10–18.

⁷⁶ KONCSEK László: Eichmann tanú vall Eichmann vádlott érdekében. *Népszabadság*, 1961. június 25.

⁷⁷ PETHŐ Tibor: A hamszín a jeruzsálemi tárgyalóteremben. *Magyar Nemzet*, 1961. június 29.

⁷⁸ Nati CANTOROVICH: I. m. 120–129.

géről ne essen szó.⁷⁹ A magyar nyilvánosságban azt is felrótták, hogy az izraeli ügyészség sem tett meg mindent annak érdekében, hogy a megfelelő tanúkat szólaltassa meg („egyoldalúan és rosszul »megszűrt« tanúk vérszegény vallomásai»⁸⁰). A tárgyalóteremben jelen volt Hannah Arendt is, aki tapasztalatait összefoglalta és – heves vitákat kiváltó – kritikáját is megfogalmazta.⁸¹

Harmadszor: Marshall McLuhan kommunikációkutató három évvel a pert követően, 1964-ben jelentette meg a médiaelmélet egyik alapművének tekintett *A média megértése* című könyvét.⁸² Ha mást nem is, minden kommunikáció szakos hallgató ismeri a „médiium az üzenet” tézist, vagyis azt a jelenséget, hogy a média maga jelentősebb hatással van a befogadóra, mint maga a rajta keresztül közvetített üzenet. A per műfaja sokkal inkább a színpadra kívánczolt, a cselekmény nélküli, kevés szereplős kamaradramák, ezen belül is az ezekben az években megjelenő és a „vasfüggöny” mindkét oldalán hirtelen népszerűvé váló új színpadi műfaj, a dokumentumdráma követelményeinek felelt meg. Az egyik első ilyen eredeti jegyzőkönyveken, dokumentumokon alapuló dráma az amerikai Saul Levitt *Parancsra tettem* című alkotása volt, amelyet az USA-ban 1959-ben, még az Eichmann-per előtt megismerhetett a közönség.⁸³ Az 1964-ben Magyarországon is bemutatott darab főhőisének karaktere és az andersonville-i perben felmerülő erkölcsi dilemma sokban emlékeztetett Eichmannra és az Eichmann-perre, persze az időrendiség miatt kizárható, hogy az Eichmann-per ihlette volna Henry Wirz börtönparancsnok perének dramatizálását. A védekezés közös motívuma, a gépezet részeként működő engedelmes alattvaló – már-már „jó állampolgár” – képzele pedig már a nürnbergi

⁷⁹ Lásd erről Hanna YABLONKA: Preparing the Eichmann Trial: Who Really Did the Job? *Theoretical Inquiries in Law*, 2000/1. 369–392.

⁸⁰ KONCSEK László: Eichmann 1944-ben százezer német agyonlövését javasolta. *Népszabadság*, 1961. július 16.

⁸¹ Hannah ARENDT: *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*. The Viking Press, New York, 1963.

⁸² Marshall McLUHAN: *Understanding Media: The Extensions of Man*. McGraw-Hill, New York, 1964.

⁸³ Eredeti címe: *The Andersonville Trial*. A darab a konföderációs állam andersonville-i börtönét igazgató Henry Wirz felelőségének kérdését járja körül. Lásd KISANTAL Tamás tanulmányát ugyanebben a számban.

perek idején felmerült. A dráma, illetve későbbi feldolgozásainak visszhangja azt sugallja, hogy az Eichmann-per a hatás oldaláról nézve inkább kívánczított színpadra, mint képernyőre.

Negyedszer: a televíziózás 1961-es állapota nem segítette elő, hogy a per meghatározó médiaeseményé váljék Magyarországon és a világ számos országában. Mint korábban említettük, 1961-ben Izraelben még közszolgálati televízió sem működött. Mindeközben az Egyesült Államokban ekkor már központi kérdésként merült fel, hogy az előző évi elnökválasztást John F. Kennedy és Richard Nixon televíziós vitája döntötte-e el,⁸⁴ vagyis a politikai meggyőzés elsődleges médiumává lépett-e elő a televízió. Magyarországon ekkor már több éve létezett televíziózás, de még gyerekcipőben járt. A kísérleti adások 1957-ben indultak meg, az Eichmann-per idején már heti öt napon egy csatornán sugároztak műsort, de az országos adóhálózat kiépítése még sok kívánnivalót hagyott maga után. 1961 áprilisában a hivatalos nyilvántartás szerint 129 746 televízió-előfizető volt Magyarországon. Bár ez a szám hónapról hónapra nőtt – mégis csak azt jelentette, hogy az Eichmann-per kezdetén a háztartások öt százalékában sem volt még televíziókészülék.⁸⁵ Ráadásul a tőkeerős amerikai – illetve brit és nyugatnémet – tévétársaságok megengedhették maguknak, hogy napi hatvanperces összefoglalót rendeljenek meg a perről, a többiek háromperces összefoglalókat kaptak csupán.

1961-ben még sokkal többen olvastak újságot (a központi pártlap példányszáma önmagában hatszorosan felülmúlta a televízió-előfizetések számát), illetve jártak moziba Magyarországon. A mozi csúcseve 1960 volt 140 millió nézővel – és bár 1961-re ez a szám apadni kezdett, és már csak 135 millió jegy fogyott,⁸⁶ még mindig többen láthatták az üvegketrec mögötti Eichmann alakját mozivásznon, mint a tévé képernyőjén. Éppen ezért

⁸⁴ BAJOMI-LÁZÁR Péter: A politika mediatizálódása és a média politizálódása. *Médiakutató*, 2005. tavasz. Forrás: https://mediakutato.hu/cikk/2005_01_tavasz/03_politika_mediatizalodasa/ (Letöltve: 2022. 02. 02.)

⁸⁵ Negyvenezer új rádió-, huszonhatezer új televízió-előfizető három hónap alatt. *Népszabadság*, 1961. április 22.

⁸⁶ KSH Adatbázisok. 2.7 Kultúra. Forrás: https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_zkk001.html (Letöltve: 2021. 04. 28.)

nem mulaszthatjuk el megvizsgálni, hogy a „mozik hetilapja”, a *Filmhíradó* milyen módon számolt be a perről. A legmeglepőbb, hogy a *Filmhíradó* nem követte végig a per alakulását: mindössze három tudósításban foglalkozott azzal, amelyek közül kettő még áprilisban, a per kezdete előtt, valamint kezdetekor készült, a harmadik riport pedig a decemberi ítélelehozatalkor.⁸⁷ A három heti összeállítás egyikében sem vált vezető hírré, áprilisban, akárcsak a napilapokban, megelőzte Gagarin űrrepülése, decemberben pedig csak az utolsó, tizenegyedik hírként szerkesztették. A mozikba kerülő képsorok mindhárom tudósításban eseménytelen bevágások. Látjuk Eichmannt szemből a jól ismert üvegkalitkában, rajta kívül a bírák, az ügyész és a védőügyvéd alakja jelenik meg. A *Filmhíradó* sem mutatott megszólaltatott tanúkat, drámát, érzelmeket.

Összegzés

Az ugyan elmondható, hogy létezett egy kép, amely az Eichmann-perről mélyen az emlékezetébe vésődhetett a szocialista Magyarországon élőknek is, még hozzá millióknak – újságolvasóknak, moziba járóknak és tévénézőknek egyaránt. Minden bizonnyal ugyanaz a kép, mint mindenhol a világon, ahol beszámoltak a jeruzsálemi fejleményekről. Egy emlékezetes kép egy olyan globális érdeklődést kiváltó eseményről, amelyet a kortársak is a jelentős történések között tartottak nyilván. Ráadásul a per ténye, illetve az ahhoz köthető médiamegjelenések az emlékezés csatornáit is felnyitották, valóban sor került addig kibeszéletlen történetek felelevenítésére, nem csak Magyarországon.

Ugyanakkor 1961-ben Magyarországon – ahogy lényegében az angolszász világot és az NSZK-t kivéve a világ egészében sem

⁸⁷ Az Eichmann-per előkészítése Izraelben. *Magyar Filmhíradó*, 1961/13. Forrás: <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=15938>; Izraeli bíróság előtt Adolf Eichmann. *Magyar Filmhíradó*, 1961/16. Forrás: <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=15966>; Az Eichmann-per ítélelhirdetése Jeruzsálemben. *Magyar Filmhíradó*, 1961/51. Forrás: <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=16315> (Letöltve: 2021. 12. 04.)

– még nem voltak meg a médiafeltételei annak, hogy egy közvetítésből egy, a társadalom nagy részét megszólító médiaesemény váljon. Egyrészt az élő közvetítés feltételei sem voltak még akkor adottak – az 1966-os angliai vb volt az első nagy (futball-)világ-esemény, amelyet élőben lehetett követni.⁸⁸ Bár a pert nevezik „transznacionális médiaeseménynek”, illetve „televíziós eseménynek”⁸⁹ – az a Dayan és Katz által lefektetett kritériumoknak az USA-ban vagy az NSZK-ban sem felelt meg teljes egészében.

Másrészt Magyarországon az 1960-as évek kezdete még a szomszédhoz átkéredzkedős televíziózás időszaka volt, márpedig a képiség élménye alapvető tartozéka a legjelentősebb médiaeseményeknek. Mivel egy hosszan elnyúló, hónapokig tartó eseménysorról beszélünk, amely iránt a közvélemény érdeklődése nehezen tartható mindvégig magas szinten, különös jelentőséggel bírnak a per kitüntetett pillanatai, a kezdete és a vége, az ítélethirdetés. Főképp a kezdete, amelyre a legtöbb médiafigyelem is irányult – és amelyet viszont második számú szenzációvá „fokozott le” a szovjet őrutazás sikere. Utóbbi valódi – jól beazonosítható, hódítás jellegű médiaeseménnyé válhatott volna, ha a közönség nem csupán utólag értesülhetett volna az első emberről, aki utazást tett a világűrbe.⁹⁰

Végül a per alakulása nem felelt meg a magyar – illetve a szovjet blokk – legfőbb propagandisztikus elvárásainak, így érezhetően lejjebb is tekerték a hangerőt. Wesselényi Miklós a *Magyar*

⁸⁸ Fabio CHISARI: When Football Went Global: Televising the 1966 World Cup. *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, 2006/1. 42–54.

⁸⁹ Judit Keilbach az ezzel kapcsolatos projektjének honlapján például az alcímében az előbbi, az első mondatban az utóbbi fogalmat használja. Judit KEILBACH: Televising the Eichmann Trial. Forrás: <https://keilbach.wordpress.com/research/televising-the-eichmann-trial/> (Letöltve: 2022. 04. 13.)

⁹⁰ A *Filmhíradó* 15. kiadása például egy pillanatra felvillantja az űrhajó kilövését, és hatásos képsor, ahogy a nyomdai henger szélesebben forog az *Esti Hírlap* különkiadásával. A következő adásban szintén felbukkant egy „médiium a médiumban” megoldás, amikor az Orion gyár Gagarin nevét felvevő brigádjának a tagjai munkahelyükön ülték körbe a televíziót, amely Jurij Gagarin moszkvai fogadásáról számolt be. Ekkor a *Filmhíradó* átváltott a fogadás képkockáira. Az első szovjet űrrepülés híre. *Magyar Filmhíradó*, 1961/15. Forrás: <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=15955>; Az első ember a világűrben. *Magyar Filmhíradó*, 1961/16. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=15965> (Letöltve: 2021. 12. 04.)

Nemzetben 1961 decemberében, az ítélethirdetés után közölt összegzése ugyanis nem a valóságot, inkább a politikai-ideológiai célokat foglalta össze: „Eichmann ügye azonban nemcsak a vádlott egyéni pere, hanem az egész náci-fasizmus bűnpere is volt. Az üvegkalickában Eichmann mellett láthatatlanul nemcsak Hitler, Himmler és a többi náci vezetők voltak ott, de mindazok a háborús bűnösök is, akik ma is szabadon járnak, vagy a bonni államban különböző magas tisztségeket és állásokat töltenek be.”⁹¹

⁹¹ WESSELÉNYI Miklós: Eichmann – és a többiek... *Esti Hírlap*, 1961. december 17.